

okokra vezethetők vissza: a korabeli magyar nyelvállapot fejlettségi szintjére, a fordítói elvekre – szó szerinti vagy értelem szerinti fordításra –, a forrásnyelv ismeretére, a forrásnyelvi hatás érvényesülésére, a fordítók nyelvi kifejezőkészségének, stílusérzékének, nyelvhasználatának fejlettségére, a nyelvjárási hatásokra.

Egyértelműen megállapítható a négy párhuzamos fordításból, hogy két évszázad alatt is sokat csiszolódott nyelvünk. Az ún. Huszita biblia fordításának hatása nem érződik a későbbi átültetéseken. Hogy van néhány egyezés a későbbi fordításokkal, az talán véletlen egybeesésnek tekinthető. A hagyományozódás inkább csak Heltaitól kezdve követhető nyomon. Komáromi javítja, revideálja a Károlyi-bibliai nyelvét, ezért természetesen sok az egyezés a két fordítás között. A fordítások összevetésekor kitűnt, hogy a Vizsolyi bibliában a Jónás könyvének fordítója tudatosan igyekezett a magyar nyelvhasználatnak érvényt szerezni, a magyar nyelvbe illő szórenddel és mondatalkotással fordított. Nemegyszer az igei szerkezet helyett igeneves szerkezetekkel sűrítette a jelentéstartalmat. A Károlyi-biblia képszerűbb, magyarosabb kifejezésekkel élt, mint az összehasonlított fordítások, és nyelvformáló hatású (is) volt, hiszen évszázadokon át azt forgatták az emberek. A későbbi bibliafordítók ahhoz nyúltak vissza, írók, költők ihlető forrásaként szolgált. Még a katolikus Babits Mihály is a Vizsolyi biblia nyelvét használta a Jónás könyve és Jónás imája című költeményei írásakor.

10. A konferenciakötet tanulmányai érdekes témákat vonultatnak fel, vizsgálataikkal, feltett kérdéseikkel érintetlen, fel nem tárt vagy kevésbé ismert területre visznek, felvillantva újabb kutatások lehetőségét.

LUDÁNYI BRIGITTA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Domokos Mariann – Gulyás Judit szerk., Az Arany család mesegyűjteménye

Az Arany család kéziratosszerű és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest, 2018. 739 lap

Részben az Arany-filológia, de leginkább az Arany László-filológia és a magyar folklorisztikai szövegkiadás egy eddig új típusú kritikai kiadással gazdagodott, amelynek alapját az ún. szöveggenetika jelenti, kialakulását az utóbbi években az interneten elérhető hálózati kritikai kiadások, a hipertext tették lehetővé. Magát a kiadványt az alcímében szinoptikusnak, a szövegben genetikusként, pontosabban szinoptikus oldalképpel ellátott genetikusként nevezik a szerzők, szerkesztők. A szöveggenetika kifejezést TÓTH RÉKA (2012) javasolta a 19–20. század szépirodalmi kéziratanyagait áttekintő, a kiadások lehetséges textológiai problémáit számba vevő monográfiájában.

1. Genetikus/szinoptikus szövegkiadások. Mít is kell tudni a genetikus szövegkiadásokról? DÁVIDHÁZI PÉTER nyomán született leírás szerint: „A posztmodernként aposztrofált genetikus szövegkiadás a szerzői variánsokat egymás mellett tünteti fel, úgy-

nevezett genetikus jelekkel elkülönítve az egyes rétegeket – ekként érzékeltetve a kéziratoktól a nyomtatásig való fejlődést. Ezzel az eljárással a szövegváltozatokat az apparátusból beemeli a szövegbe, és az írói szöveget nemcsak mint végterméket, hanem mint fejlődő egészet kívánja bemutatni. Nagy hangsúlyt fektet a szövegdinamikára, az irodalmi mű szinkron és diakrón jellegének egyidejű bemutatására” (PARÁDI 2005: 245).

Az Arany család mesegyűjteménye mostani genetikus kritikai kiadásának módszerét HERMANN ZOLTÁN így mutatja be részletesen: „A genetikus kritikai kiadások – az úgynevezett *szöveggenetika* – nyomdai megjelenítésére a szinoptikus oldalképet használják, amelyen a páros oldalon, számozással, zárójelekkel (kerek, szögletes, kapcsos stb.) és más tipográfiai jelekkel az időben elkülöníthető írásrétegek, szerzői javítások, törlések egyesített szövege olvasható, a páratlan könyvoldalon pedig a véglegesített szöveg (általában az *editio princeps* vagy az *editio ultima* normalizált, javított szövege). A genetikus/szinoptikus kiadásokban [egyszerűsítve: a szöveg születését, alakulását áttekintő szövegközlésben, B. G.] a páros oldalakon követhető, egymásra vetített írásrétegek a szöveg vertikális, a páratlan oldalon olvasható változat pedig a szöveg horizontális szerkesztettségét <tengelyét> jeleníti meg. Ha a páros oldalon nagyon sok írásrétegből halmozódik szöveganyag, akkor a páratlan oldalon gyakran bekezdésnyi vagy több oldalnyi hely is üresen maradhat, hogy a két futó szöveg szinkronban legyen olvasható; ha viszont egy adott szövegréshhez nincs előszöveg-variáns, akkor a bal oldalkép marad üresen.” (149).

A genetikus/szinoptikus szövegkiadás a digitális korszak eredménye. Kialakításában szerepet játszott a képernyő ablaktechnikája, a kattintásra előugró hivatkozások (linkek), a hipervivatkozások logikája. Megvalósulása könyv-médiumként is lehetséges (mint a mostani szövegkiadás), de hálózati kritikai kiadásként is. A genetikus kritikai kiadásnak két típusa alakult ki. Az egyik az adott szöveg variánsait közli, a másik a szöveg helyhez kommentárt, akár kísérőtanulmányt csatol, kultúr- és irodalomtörténeti szövegpárhuzamokat, bio- és bibliográfiai adatokat is értelmez.

Nyelvészeti ismertetőben hozzá kell tennünk, hogy a nyelvtörténeti munkákban kialakított kódexkiadási gyakorlat nagyon hasonló ehhez az eljáráshoz: bal oldalon a kézirat, jobb oldalon az átirás. Ez a gyakorlat több mint száz éve formálódik nyelvtudományunkban, első tudományosan megalapozott sorozata a Nyelvemléktár, majd a Codices Hungarici-sorozat, s az 1985-től megjelenő Régi magyar kódexek sorozat (KOROMPAY et al. kiad. 1985). Ezekben valójában a folklorisztikai munkához hasonló szöveggenetikai/szinoptikus módszer formálódott ki: a kézirat minden egyes értékelhető jelenségének a tüzetes leírása, vagy például a Jókai-kódex esetében a latin eredeti felkutatása és a betűhű átirás mellett a latin párhuzamok közlése (pl. P. BALÁZS kiad. 1981).

A genetikus szövegkiadás elvei alapján adta ki STOLL BÉLA (STOLL kiad. 1984) József Attila összes versét. A szerzői variánsokat a lap alján adta meg, és soronként közölte a változatokat.

2. Genetikus szövegkiadás és folklorisztika. De hogyan találkozott a filológia és folklorisztikai textológia? Az internet előtti világban a magyar folklorisztikában alapvető irányelvnek számított VOIGT VILMOS és BALOGH LAJOS (1974) munkája. Az új, digitális korszakban erre az alapra építve lehet látványos, új, szövegközlési megoldásokat létrehozni. A szóbeliségből származó szövegek esetében nincs ultima manus (utolsó kéz). Viszont nagyon is lehetséges számos más szöveggondozói probléma, például az előszövből az írás-

beliségbe való áttétel folyamatában beálló torzulás: a lejegyzés technikája, módszere, az esetleges utólagos javítások – ezekre a most közreadott Arany család mesegyűjteménye bőven szolgáltat példákat. A szöveggondozónak el kell igazodnia az egymást követő szövegkiadások különböző rétegei között. A folklorisztika történetében az első ilyen jellegű munka a Grimm testvérek mesegyűjteményének HEINZ RÖLLEKE (1975) által szerkesztett genetikus és szinoptikus szövegforma szerinti kiadása. Ez egyben a mostani kötet előképének is tekinthető, mivel mind a Grimm-, mind az Arany László-féle mesék erőteljes írói beavatkozás eredményei (ún. könyvmesék), ezért szövegelőzményeik lényeges információk hordoznak.

3. Az Arany család mesegyűjteménye. Ezek után térjünk át az Arany család mesegyűjteményére! 1862-ben jelent meg a 19. századi magyar folklórgyűjtemények legnagyobb hatású kiadványa, Arany László Eredeti népmesék című kötete. A második világháború után a Magyar Tudományos Akadémia pincéjéből előkerültek olyan kéziratok, amelyet e kötet alapját képezhettek. A szövegeket Arany Jánosné Ercsey Julianna és gyermekei, Arany Julianna és Arany László jegyezték le valószínűleg az 1850–1862 közötti időszakban. A mostani kritikai kiadás azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a kéziratok, illetve az 1862-es kiadás szövegeit párhuzamba állítja, s ezzel bemutatassa, hogy milyen szövegalkotási eljárások révén jött létre a publikált népköltési szöveg. Rendelkezésünkre állnak ugyanis a következő szövegváltozatok: a lejegyzők autográf mesekéziratai, a kéziratokon a lejegyzők saját korrekciói, a sajtó alá rendező javításai, valamint a kiadott gyűjtemény szövege. Tudni kell ehhez, hogy a korban a folklórszövegek közlésében nem a szó szerinti hűség volt a szempont, hanem az, s ezt követte Benedek Elek és Arany László is, hogy a népmesének választékos legyen a nyelvi megformáltsága, stílusa. Ez a szempont annyira győzhetett, hogy szavakat cseréltek ki, mondatokat írtak át, sőt a lejegyzett szöveget alkotó módon átírták (kikerekítették, kiegészítették). Ez utóbbi gesztus akár odáig mehetett, hogy egy népmese szüzséjére írói mesét alkottak.

A genetikus/szinoptikus kiadás szerkesztői egy több mint százoldalas tanulmányban mutatják be kutatásaik eredményét (nem ebben a sorrendben): a kéziratok keletkezésének helyét, idejét, hányattott sorsát, kéziratok előkerülését, a szövegek lejegyzőit (a lejegyzők kis portréit), a címadási eljárást, a korrekciókat, margináliákat, kommentárokat, az 1862-es kiadást és annak fogadtatását. Beszámolnak az Arany család meseismeretéről, az Arany János által szerkesztett Magyar olvasókönyvről (ugyanis ennek is köze lehetett a meselejegyzésekhez). A bevezető tanulmány foglalkozik Arany János és Arany László meseértelmezésével (például azzal, hogy abban a korban a találósok is a mesék közé sorolódtak). E helyt csak a mesekiadás címében szereplő „eredeti” jelzőre hívom fel a figyelmet. Vajon mit értettek a 19. század közepén „eredeti népmeséken”? Valószínűleg azokat a népmeséket, amelyek közvetlenül első forrásból erednek, tehát nem korábbi szövegek újraközlései vagy fordítások.

Csak egy példa a rekonstrukcióra, amely rámutat arra, hogy mennyire alapos szövegkritikai munkára volt szükség, ami nem is vezetett teljes eredményre. Az Arany család kéziratos meseanyagában öt mese Arany Jánosné (és részben Arany Juliska) lejegyzése, egy mese Arany Lászlóé (fiatal felnőttkori írásával), huszonhét további mese és a találósok Arany Juliskáé. (Egyes szövegek esetében találgatásokra hagyatkoznak a szerzők.)

4. Szövegközlés. A mostani genetikus/szinoptikus szövegkiadás célja a szövegalkulás folyamatának, fázisainak érzékeltetése tipográfiai eszközökkel. A kötetben a kéz-

iratos, illetve az 1862-ben kiadott szövegváltozatok együttes közlése történik. Bal oldalon található a kéziratos szöveg transzkripciója, jobb oldalt az ennek megfeleltethető kiadott szövegváltozat. Ez a szövegek közlési mód teszi lehetővé a kéziratos és nyomtatásban megjelent szövegek összehasonlítását.

Arany László Eredeti népmesék című kötetének szövegelméleti változatai között két vagy három különböző rétegeket kellett elkülöníteni. A szóbeli változat lenne az első, de az nem áll rendelkezésre, ezért az első szöveg a kéziratos lejegyzés. Erre épül a saját kezű és az eltérő kezű korrekció (javítás). Alsó indexbe kerültek a törlések, kihúzások, átírások, felső indexbe a beszúrások és átjavítások (amire javították a szöveget). Kurzíválás jelöli a lejegyzőtől eltérő kezű beavatkozásokat.

A kötet alapos szerkesztői, szövegkiadási módszert bemutató tanulmánya után előbb a mesék, majd a találósok, valamint a jegyzetek következnek. A Függelék című fejezetben az Arany család meséinek főbb adatait, valamint az Arany László nevével megjelent mesekötetek jegyzékét sorolják fel. 20 illusztráció is gazdagítja a kötetet.

A genetikus/szinoptikus kiadások tudományos célt szolgálnak, ám egyúttal egy újfajta olvasói élményt is nyújtanak. Egy szépirodalmi mű esetében például olyan hasonlatokkal jelzik ezt, hogy: „az olvasó mintegy filmvásznon látja a regény megírásának folyamatát”. A 19. és a 20. századi irodalom ehhez bőven nyújt adalékot, hiszen szép számmal akadnak vázlatok, első, második stb. kéziratok, gépiratok, átírások, javítások – a 21. századtól ebben is nagy változás áll be, hiszen gyakorlatilag eltűnik a „kézirat”, eltűnhet az első példány is, a digitális térben ugyan keringhetnek változatok, de ezek filológiája újabb módszereket igényel. Persze csak akkor, ha erre egyáltalán lesz igény.

Hivatkozott irodalom

- P. BALÁZS JÁNOS kiad. 1981. *Jókai-kódex. XIV–XV. század*. Codices Hungarici 8. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA et al. kiad. 1985. *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról*. Régi magyar kódexek 1. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PARÁDI ANDREA 2005. Internetes kritikai szövegkiadás. In: HEGYI ÁDÁM szerk., *A magyar irodalom filológiája*. Elektronikus kiadás. 242–260. <https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/magyar-irodalom/magyar-irodalom.pdf> (2019. 07. 06.)
- RÖLLEKE, HEINZ 1975. *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Fondation Martin Bodmer, Cologny–Genève.
- STOLL BÉLA kiad. 1984. *József Attila összes versei. Kritikai kiadás 1–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH RÉKA 2012. *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata*. Csokonai Könyvtár 52. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VOIGT VILMOS – BALOGH LAJOS 1974. *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BALÁZS GÉZA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem